

ILM-FAN MUAMMOLARI TADQIQOTCHILAR TALQINIDA

KITOB

RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI

ILM

TADQIQOT

TAHLIL

FAN

TA'LIM

YANGI O'ZBEKISTON

MAKTAB

INNOVATSIYA

BUYUK KELAJAK

UCHINCHI RENESSANS

@TALQINVATADQIQOTLAR

KONFERENSIYA QATNASHCHILARI:

- ✓ TALABALAR
- ✓ MAGISTRANTLAR
- ✓ DOKTARANTLAR
- ✓ YOSH OLIMLAR
- ✓ O'QITUVCHILAR

Aniq fanlar

Tabiiy fanlar

Tibbiyot fanlari Ijtimoiy-gumanitar fanlar

Texnika fanlari San'at va madaniyat fanlari

Jismoniy tarbiya va sport

Iqtisod fanlari

Filologiya fanlari

Pedagogika fanlari

Psixologiya fanlari

TALQINVATADQIQOTLAR.UZ

+99891-152-93-14

Ushbu ilmiy konferensiya “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ilm-fan va ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan tegishli qarorlarida ko‘zda tutilgan vazifalar ijrosini ta’minlash, talabalar, magistrantlar, doktorantlar va yosh olimlarning ilmiy tadqiqot natijalarini keng yoritish maqsadida “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali tahririyati (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalarni rivojlantirish agentligining 1540-sonli Guvohnoma, ISSN 2181-3035, talqinvatadqiqotlar.uz veb-sayti) tomonidan tashkil etib boriladi.

“Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida”

mavzusidagi respublika ilmiy konferensiyasi

MATERIALLARI TO‘PLAMI

10-dekabr, 2024-yil

Google Scholar

**“Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida” mavzusidagi
respublika ilmiy konferensiyasi
tahrir kengashi:**

Abdukarimov Jamoliddin Ahmadaliyevich

Xo‘jand davlat universiteti dotsenti (Tojikiston)

Djo‘rayev Mabruk Ma‘murjon o‘g‘li

*O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi
Davlat adabiyot muzeyi*

Masharipova Gularam Kamilovna

*Falsafa fanlari doktori, professor
Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti*

Qozoqov Tohirjon Qodiraliyevich

Namangan davlat universiteti, tarix fanlari nomzodi, dotsent

Zokirov Sanjar Ikromjon o‘g‘li

*Farg‘ona politexnika institutining “Intellectual muhandislik tizimlari” kafedrasi katta
o‘qituvchisi, fizika-matematika fanlari bo‘yicha falsafa doktori*

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich

*Farg‘ona davlat universiteti mevalilik va sabzavotchilik kafedrasi mudiri
q.x.f.f.d (PhD)*

Berdieva Lobar Norqobulovna

*Qashqadaryo viloyat Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish
Milliy Markazi “Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari”
kafedrasi o‘qituvchisi*

Xamraqulov Serobjon Soliyevich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti, PhD

Raximova Zuxraxon Maxmudovna

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Baymenova Kamshat Saparbayevna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Bazarov Otabek Odilovich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti, PhD

G‘ulomova Nargiza Sa’dullayevna

Navoiy VXTXQTMOHM Tillarni o‘qitish metodikasi katta o‘qituvchisi

Djumanioyova Enajon Kutimovna

Toshkent arxitektura qurilish instituti xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Urazmetova Shoira Azatbayevna

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalar universiteti
Urganch filiali o‘qituvchisi,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori*

MUSIQA TERMINLARIDA MILLIY MENTALLIKNING AKS ETISHI

Eshbo‘tayeva Shohsida

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va

adabiyoti universiteti o‘qituvchisi

shohsidaeshbotayeva92@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqa terminlarining shakllanishida milliy mentallikning o‘rni va ahamiyati tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: termin, musiqa termini, mentalitet, lingvokulturologiya, mentallik.

Til xalqning mental tasavvurlari va madaniyati bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, millat mentalitetining asosidir. U xalqning an‘analari, madaniyati, ijtimoiy tuzilmasi va turmush tarzi yordamida shakllanadi. Mentalitet – jamiyat, millat yoki alohida shaxsning tarixiy tarkib topgan tafakkur darajasi, madaniy salohiyati, ularning hayot qonunlarini tahlil etish kuchi, muayyan ijtimoiy sharoitlardagi aqliy qobiliyati, ruhiy quvvatidir [1, B. 175]. Shuningdek, jamiyat, millat yoki alohida shaxsning mentaliteti ularning o‘ziga xos an‘analari, rasm-rusumlari, urf-odatlar, diniy e‘tiqod va irimlarini ham qamrab olishi bilan ahamiyatlidir. Mentallik – milliy xarakterning intellektual, ma‘naviy va iroda xususiyatlarini o‘zida birlashtiradigan, ona tili kategoriyalari va shakllaridagi dunyoqarashning ko‘rinishi. Mentallikning birligi mazkur madaniyatning konsepti hisoblanadi [2, B. 242]. Insoniyatning borliqni anglash me‘yori sanalgan mentalitet mentallikning yuzaga chiqishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. U odamlarning katta guruhlari – etnik guruhlar, millatlar yoki ijtimoiy qatlamlarga xos bo‘lgan, borliqni anglash va uni voqelantirishning barqaror u sulidir. Mentalitet ajdodlarning kognitiv majmuyi hisoblansa, mentallik uni shakllantiruvchidir. Til tadqiqiga jamiyat, millat, madaniyat, qadriyatlar, inson, uning tafakkuri kabi omillarni ham e‘tiborga olgan holda yondashish natijasida lingvomadaniyatshunoslik fani yuzaga kelgan bo‘lib [3, B. 14], milliy mentallik

tushunchasi ushbu fanning asosiy terminlaridan sanaladi. Madaniy konsept – lotin tilidagi conceptus “tushuncha” so‘zining kalkasidir. Rus tilshunosligida ushbu tushuncha XX asrning birinchi choragida faylasuf S.Askoldov tomonidan ilmiy muomilaga kiritilgan. Ushbu termin tilshunoslikda o‘tgan asrning 80-yillariga qadar tushuncha so‘ziga sinonim sifatida ishlatilgan bo‘lsa, bugungi kunga kelib uning izohi tushuncha terminiga nisbatan kengayganini ko‘rish mumkin. Konsept ikki tomonli xususiyatga egadir: bir tomondan, madaniyat konsept ko‘rinishida insonning mental dunyosiga kirsa, boshqa tomondan, inson konsept yordamida madaniyatga kiradi va ba‘zan unga ta’sir ko‘rsatadi. Konsept lingvomadaniy birlik sifatida u yoki bu xalq madaniyatining o‘ziga xos jihatlarini ifodalaydi.

Lingvomadaniy konsept – etnomadaniy xususiyatga ega bo‘lgan va borliq haqidagi funksional ahamiyatga molik ma’lumotni uzatadigan madaniyatning asosiy birligidir [4, B. 239]. Konsept terminini izohlagan D.Xudoyberganova uni mental tuzilma deya ta’riflaydi [5, B. 13]. Mentallikning birligi sanalgan milliy konsept o‘zbek tili musiqa terminlari hosil bo‘lishida ham faol ishtirok etgan.

Quyida mental xususiyatlarni o‘zida aks ettirgan o‘zbek xalqining milliy konsepti asosida shakllangan musiqa terminlarini tahlilga tortamiz:

Balabon – qadimiy o‘zbek xalq cholg‘u asboblari. Ko‘proq Xorazmda keng tarqalgan [6, B. 26 – 27]. Ushbu termin xalq tilida bo‘lamon, bolabon, bolaman shakllarida ham uchraydi. Terminning variantlari uning nomlanish xususiyatini bildirib, hajm jihatdan karnay va surnaydan kichik bo‘lganligi haqidagi milliy-madaniy konsept asosida yuzaga kelgan. Shuning uchun ham bolaman varianti paydo bo‘lgan.

Childirma – yog‘och gardishga terini tarang qoplab yasalgan va chertib chalinadigan musiqa asbobi. Bu ot qadimgi turkiy tildagi chertib chiqariladigan bo‘g‘iq tovushni ifodalovchi chaldır-chaldır taqlid so‘zidan eski o‘zbek tilida -ma qo‘shimchasi bilan yasalgan [7, B. 425]. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida ushbu cholg‘u nomini ifodalovchi fors-tojik tilidan o‘zlashgan doyra termini faol sanaladi. Bir tushunchani ifodalovchi ikki termin ikki xalqning mental jihatdan predmetning turli xususiyatlariga e’tibor qaratganligini ifodalaydi. Jumladan, fors-tojik xalqi predmetni

shakliga qarab atalgan bo'lsa, o'zbek xalqi uni xususiyati, ijro jarayoni va bajaradigan vazifasidan kelib chiqib nomlagan. Shuningdek, ushbu cholg'u turkiy xalqlarning eng qadimgi musiqa asboblari sanalib, tangrikanlik [8, B. 83] dinida shomonga Yerlik (yer osti saltanatining hukmdori) [9, B. 77] bergan va ushbu cholg'uga osmon hamda yer ilohlari bilan muloqot o'rnatish vositasi deb qaralgan.

Tahlillar natijasida o'zbek xalqining mental tuzlimasi, milliy-madaniy konsepti asosida shakllangan childirma terminini adabiy tildagi o'quv va izohli lug'atlarimizga qaytarish lozim degan xulosaga kelindi.

Dovul – doyra shaklida, har ikki tomoniga teri qoplangan qadimiy o'zbek cholg'u asbobi. Dovulning gardishiga yasalgan dastani chap qo'l bilan ushlab, tayoq bilan urib chalinadi [6, B. 95]. Termin qadimgi turkiy tildagi “g'arbdan esgan shamol” ma'nosini anglatgan dabur so'zining leksik va semantik ma'no taraqqiyoti natijasida shakllangan [7, B. 93]. Bo'ron bo'lganda chiqadigan kuchli ovoz, vayronlik keltiruvchi ovoz, vahima uyg'otuvchi ovoz assotsiatsiyalari xalqning mental xususiyati va milliy-madaniy konsepti asosida, asosan, harbiy yurishlarda, ov jarayonlarida odamlar yoki hayvonlarda vahima uyg'otuvchi kuchli ovoz chiqaradigan cholg'uga nisbatan qo'llangan. Shuningdek, qadimgi oltoy tili tarkibiga kirgan turkiy xalqlarning tangrikanlik diniga oid qarashlarida nog'ora, daf, changqovuz va boshqa cholg'ular yordamida inson tanasidagi ruhlar bilan so'zlashish yoki yovuz ruhlarni tanadan quvib chiqarish mumkinligi haqidagi mafkura mavjud bo'lgan [9, B. 81]. Shunday diniy tasavvur vositasida hosil bo'lgan milliy-madaniy konsept orqali dovul leksemasi vujudga kelgan.

O'lan – xalq ijodi janri bo'lgan qo'shiqning bir turi. Turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan, asosan, ayollar ijrosida childirma jo'rligida kuylanadi. Beshik to'y o'lani, nikoh to'y o'lani kabi turlari mavjud [10, B.320]. Bu so'z qadimgi turkiy tildagi namlik ma'nosini anglatgan ol asosidan yasalgan bo'lib, eski turkiy til davrida olän shaklida bo'lgan [7, B.473]. Ushbu janrda, asosan, kuylovchining dardlari, orzu-umidlari, iztiroblari kuylangani, ya'ni inson ko'ziga nam keltiruvchi dardli ohang yetakchi ekanligidan kelib chiqib, xalq ongida paydo bo'lgan mentallik asosida urf-odat va marosimlarda kuylanadigan ijro haqidagi milliy-madaniy xususiyat aks etgan.

Lazgi – Xorazm xalq kuyi va raqsi [10, B.84]. San’atshunos G.Matyoqubovaning ta’kidlashicha, ushbu kuy va raqsning paydo bo’lganiga uch ming yildan oshdi [11, B. 64]. Raqs tadqiqotchisi Roza Verko ta’rifi bilan aytganda: “Lazgi – Xorazmni ko’rishdir. Qadimgi lazgi so’zining ma’nosi “qaltirash” demakdir[12,B.1-2]. Ushbu termin etimologiyasiga oid qarashlarda insonning loydan yaralishi va unga kuy orqali jon ato etilishi haqidagi afsonaviy va diniy qarashlar, shuningdek, uning: totemizm – “Masxaraboz lazgisi”, animizm – “Qayroq lazgisi”, zardushtiylik – “Olov lazgisi”, afsonalardan kelib chiqqan “Dutor” va “Surnay” lazgilari, fantaziya mahsuli bo’lgan “Xiva lazgisi”, “Xorazm lazgisi”, shart-sharoit taqazosiga ko’ra paydo bo’lgan “O’g’lon bola lazgisi”, “Garmon lazgisi”, elatlar aralashuvidan kelib chiqqan Xorazm eroniylari “Lazgisi” kabi turlari ham xalqning tosh asridan beri shakllanib, rivojlanib kelgan milliy mental xususiyatlari negizida yaralgan, o’zida milliy-madaniy konseptni hosil qilgan termin sanaladi[13,B.179–180]. Termin qadimgi fors-tojik tilidan o’zlashgan larza so’zining “larzidon” – “titra”, “silkin” ma’nolaridan hosil bo’lgan degan xulosaga tahlillar natijasida kelindi[7, B. 126 – 127]. Chunki eng qadimgi lazgi kuyining asosi qayroq toshlarning bir-biriga titratib tegilishi va surnayning silkitma ohangi asosida hosil bo’lgan. Raqs termini sifatida inson tanasining kuyga mos titragan holatda silkinishini ifodalaydi.

Xalqning mental xususiyatlari asosida yaratilgan bunday terminlarni o’zbek tili musiqa terminlari tarkibida ko’plab keltirish mumkin. Terminlarning milliy-madaniy xususiyatlari bo’yicha tahlillar olib borgan D.Jamoliddinovaning antroposentrik yo’nalishdagi lingvistik izlanishlarni terminologik sohalarning har biri bo’yicha olib borish lozimligi haqidagi taklifi amaliy ijrosi sifatida yaratilgan ushbu tadqiqotda til egasining musiqa terminlarni hosil qilishda ruhiy, ma’naviy olami, diniy va dunyoviy bilimlari, urf-odat hamda an’analari, milliy-madaniy xususiyatlaridan kelib chiqib, hosil bo’lishi aniqlandi. Bunday terminlar, asosan, qadimgi turkiy, eski turkiy va eski o’zbek adabiy tili davrlarida yaratilgan bo’lib, XIX asrdan boshlab esa kalka usulidan foydalanilgan holda yaratila boshlangani ma’lum bo’ldi. Bugungi kunda ham o’zbek xalqining milliy-madaniy konsepti asosida hosil bo’lgan musiqa terminlari o’zbek adabiy tilida umumsistemaga yaqin so’zlar sifatida faol qo’llanilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007.
2. Usmanova Sh. Lingvomadaniyatshunoslik. – Toshkent: Bookmany print, 2022.
3. Худойберганава Д. Замонавий ўзбек тилшунослиги терминологиясининг тараққиёт омиллари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2023. – № 4.
4. Usmanova Sh. Lingvomadaniyatshunoslik. – Toshkent, Bookmany print, 2022.
5. Худойберганава Д. Матннинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013.
6. Акбаров И. Муסיқа луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1997.
7. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. I жилд. – Тошкент: Университет, 2000.
8. Sodiqov Q.O‘zbek mumtoz adabiyoti (Qadimgi turkiy adabiyot). – Toshkent: Akademnashr, 2022.
9. Бўронов А. Олтойлар. – Тошкент: Муҳаррир, 2017.
10. Абдусалом У., Мансур Б. Madaniyat va san’at atamalarining izohli lugati – Toshkent: Fafur Gulom, 2015.
11. Matyoqubova G. Ofatijon lazgi // Adabiyot va san’at, Toshkent, 1993.
12. Roza Verko. Khorezm Lazgi: The Sunniest Danse on Earth. 2020. <https://voicesoncentralasia.org/khorezm-lazgi-the-sunniest-danse-on-earth>
13. Saparbayev A.Sh., Shahanov B.Ch. Dutor lazgi – Xorazm xalq ijodining go‘zal namunasi // Муждународный научный журнал Научный импульс № 5 часть 2. 2022.

	Maxammadiyeva Nasiba Xasanovna	
18.	MUROJAAT BIRLIKLARINING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI Ilmjonova Muhlisaxon Baxodirjon qizi	78
19.	MILLIYLIK VA ADABIYOTNING LIRIK SATHIDA UYG‘UNLASHUV Norova Mahbuba Ismatovna Uzoq Jo‘raqulov	82
20.	OMMAVIY MADANIYATNING YOSHLAR AXLOQIY TARBIYASIGA SALBIY TA’SIRI VA OQIBATLARI Abdurahmonov Muhammad	88
21.	TRANSFORMATION OF THE I-NOVEL IN MODERN JAPANESE LITERATURE Petrosyan Naira Khalliyeva Gulnoz Iskandarovna	92
22.	ZAMONAVIY HR TEXNOLOGIYALARNING MOHIYATI VA TA’LIM MUASSASALARIDA QO‘LLANISHI Qo‘ziboyeva Sevara Rustam qizi Turayeva Dilafruz Rustamboyevna	95
23.	O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDAGI PRAGMALINGVISTIK TADQIQOTLAR Qurbonaliyeva Sabohat Ulug‘bek qizi	100
24.	“DARSLARDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH USULLARI VA DIDAKTIK YONDASHUVLAR” N.Qurbonboyeva	104
25.	ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA ONLAYN TA’LIMNING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI Reimboyeva Munisa Sharafatdin qizi	108
26.	MUSIQA TERMINLARIDA MILLIY MENTALLIKNING AKS ETISHI Eshbo‘tayeva Shohsida	112
27.	BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI KASB TANLASHGA QIZIQTIRISH VA KASBGA YO‘NALTIRISH ISHLARINI TASHKIL QILISH Shukurova Gulbahor Akromjon qizi	117
28.	„PEDAGOGIK TASHXISLASH ASOSIDA O‘QITUVCHINING KASBIY RIVOJLANISHINI TA’MINLASH USULLARI” Bozorova Zulfizar Abdisodiq qizi	122
29.	PEDAGOGLAR SOG‘LOM TURMUSH TARZINI RIVOJLANTIRISHDA TAYM- MENEJMENTNING O‘RNI Musayeva Muhayyo Asror qizi Turayeva Dilafruz Rustamboyevna	127
30.	"PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE PSYCHOLOGY OF POWER AND LEADERSHIP" Umnov Dmitriy Gennadiyevich Muhammadova Muslima Dilshodbek qizi	134
31.	ZAMONAVIY KASBLARNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI Xolmirzayeva Durdona Abdug‘ulomovna	140
32.	METHODOLOGY FOR USING INFORMATION AND EDUCATIONAL RESOURCES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO FUTURE TEACHERS Khujaniyazova Guzal Yuldashevna	143
33.	MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI PEDAGOG -TARBIYACHILARINING KASBIY MOBILIGINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO Yo‘ldasheva Sohiba Azamat qizi	148
34.	INGLIZ TILINI O‘RGATISHDA O‘QITISH STRATEGIYALARINING VAZIFASI Zaripova Aziza Shaxobiddinovna	152
35.	MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA MATEMATIKADA QO‘LLANILADIGAN USULLAR VA METODLAR	154